

עלון שבועי נחלת שדה

חידושים וביאורים
על סידור התפילה

מאת מחבר סדרת הספרים "נחלת שדה" על התורה והמועדים

13 תמוז ה'תשס"ג א' אלול ה'תשס"ג
לתגובות/הערות/דרשות והרצאות ניתן לפנות לטלפון – 050-4145482,
ניתן לקבל את העלון במייל etayba1@gmail.com

הנושא: עוטר ישראל בתפארה

אלא שדברי הרא"ש צריכים ביאור, שכן הגמרא בברכות (ס): המפרשת את סדר הברכות, מקדימה ואומרת כי פריס סודרא על רישיה לימא: "ברוך וכו' עוטר ישראל בתפארה", כי מתעטף בציצית וכו' כי מנח תפילין על ידו לימא "ברוך וכו' להניח תפילין". עיי"ש. מבואר להדיא שהנחת תפילין היא אחד ברכת עוטר ישראל, וברכת עוטר ישראל איננה על התפילין.

ואכן כתב הש"ה הקדוש שלרא"ש לא היתה גירסא זו בגמרא. וכן מצינו שהר"ף גם השמיט גירסא זו, והסיבה לכך, כיון שהגמרא בשבת (עז) אומרת, "סודרא – סוד ה' ליראי" ופירש רש"י: דרך תלמיד חכם לעטוף בסודר. ע"כ. נמצא כי רק תלמידי חכמים, עוטפים את ראשם בסודר, לעומת שאר העם שאינם עוטפים את ראשם, ולגביהם לא שייכת הברכה "עוטר ישראל בתפארה" שפורס סודר על ראשו, ולכן יש לפרש שברכה זו מתפרשת על הנחת תפילין של ראש.

אלא שכבר מציין המשנה ברורה (סק"ג) על דברי הרא"ש שהיה מניח התפילין לפני ברכת "עוטר ישראל בתפארה", שלא ראינו נוהגים כן רק מניחים תפילין קודם ברכות השחר, או אחר כך, וכן הביאו הפוסקים. רק יש שמדקדקים למשמש בתפילין אז.

אולם בכף החיים (סק"ו) כתב וז"ל: מיהו האר"י ז"ל היה מסדר כל הברכות של שחר עד פר' העקידה, ואח"כ היה מתעטף בטלית ומניח תפילין, ואח"כ היה מתחיל תפילתו מן פר' העקידה ואילך, כמ"ש בשעת הכוונות דף א' ע"ג. וכן סידר הרש"ש ז"ל בספר נהר שלום (דף ע"ב דף י"ט ע"ב) לומר ח"י ברכות מן הנותן לשכוי בינה עד סוף ברכת התורה, ואח"כ להתעטף בטלית ולהניח תפילין. ויעו"ש סודם של דברים. עכ"ל. וכן נוהגים הספרדים.

עוד יש לפרש מהו "עוטר ישראל בתפארה", היינו שהקב"ה מתפאר בעם ישראל, וכדברי הנביא ישעיה (מ"ט, ג): "ישראל אשר בך אתפאר".

בספר הכוזרי מובא, כאשר שמע מלך כוזר את הדברים האלו, שהקב"ה מתפאר בישראל, התפלא ואמר: וכי הקב"ה, שהוא מרום על כל ברכה ותהילה, מתפאר בבשר ודם? האם אין כאן הפרזה?

אמר לו החבר: אילו נאמר שהקב"ה מתפאר בשמש, האם זה כן היה מתקבל על דעתך?

אמר מלך כוזר: בודאי, מה יש להשוות? השמש - הרי על ידה כל קיום העולם. אמר לו החבר: האם האור הרוחני האלוקי, הוא פחות מהאור הגשמי - מאור השמש? וכמו שע"י השמש הקב"ה מאיר לעולם ומקיים את העולם, כך ע"י ישראל מתגלה האור הרוחני, האור האלוקי. ולפני הופעת עם ישראל על במת ההסטוריה היו בני אדם תועים ונוכחים ומחפשים כעיוורים באפילה להבין את עניינו של עולם, את מקורו, את מגמתו.

הגמרא במסכת ברכות (ס): מביאה: כי פריס סודרא על רישיה לימא: "ברוך עוטר ישראל בתפארה". כלומר שברכה זו נתקנה על פריסת הסודר על ראשו.

וכתב הבית יוסף (סימן מ"ו) טעם לברכה זו, לפי שאסור להלך בגילוי הראש כדמשמע בשבת (ק"ח:), אמר רב הונא בריה דרב יהושע, תיתי לי (כמו, תבא לי ברכה) שלא הלכתי ארבע אמות בגילוי הראש. ואפילו לדברי המפרש שאינו אסור לילך בגילוי הראש, מכל מקום מודה דמידת חסידות היא שלא לילך בגילוי הראש, כמו שיתבאר בסימן צא, לכך תיקנו על כך ברכה. ולפי שישאל הם המצווין בכך, כדי שיהא מורא שמים עליהם, אנו מברכים "עוטר ישראל", ונקט לשון "עיסור" כלומר דרך מעלה ציונו בכך, ומשום דכתיב (ישעיה ס"ב, ג) "והיית עטרת תפארת ביד ה'", סיים בתפארה.

ואכן במדרש (ויקרא רבה כז, ו) מובא: אמר רבי יצחק, משל למלך ששלח פרוסדוגמא (צו מלכות) שלו למדינה, מה עשו בני המדינה? עמדו על רגליהן ופרעו ראשיהן (כמנהג הגויים לפרוע את הראש לאות הכנעה וכבוד) וקראו אותו באימה וביראה ברתת ובזיע.

כך אמר הקב"ה לישראל: הדא קרית שמע היא הפרוסדוגמא שלי (פרשת קריאת שמע הוא המכתב צו פקודת המלכות של הקב"ה שיש בה קבלת עול מלכות שמים), לא הטרחתי עליכם ולא אמרתי לכם שתהו קורין אותה, לא עומדין על רגליכן ולא פורעין ראשיכן, אלא "בשבתך בביתך ובלכתך בדרך" (ואתחנן ו', ז').

מצאנו כאן את שורש ההבדל של הדרך היהודית בהפגנת יראת כבוד לדרך של הגויים, אצל אומות העולם מקובל לגלות את הראש לאות כבוד או הערצה, הם מסירים את מגבעתם כשהם נכנסים לבתי יראתם, לעומת זאת אנו היהודים מכסים את ראשו בכל מקום, כי מלוא כל הארץ כבודו.

מטעם זה לפי נוסח הספרדים סמכו את ברכת "עוטר ישראל בתפארה" לברכת "שלא עשני גוי", כי בזה ניכר ההבדל בין ישראל לאומות העולם.

לעומת זאת הרא"ש (הביאו הש"ע בסימן כ"ה סעיף ג') מפרש ברכה זו על הנחת התפילין וז"ל השו"ע: הרא"ש היה מסדר הברכות עד עוטר ישראל בתפארה, ואז היה מניח תפילין ומברך עוטר ישראל בתפארה.

וזאת משום שמצינו כי התפילין נקראים פאר, כדברי הגמרא בברכות (יא): אמר רבי אבא בר זבדא אמר רב: אב"ל חייב בכל המצוות האמורות בתורה חוץ מן התפילין, שנאמר בהם פאר שנאמר (יחזקאל כ"ד, י"ז) "פארך חבוש עליך". ובעל הטורים (בא"ג, י) כתב: "פארך חבוש" בגימטריא אלו תפילין.

אלו טעו בעבודה זרה ואחרים תעו במבוכת הכפירה, ולא מצאו פשר בריאתו של העולם.

עד שבאו ישראל ונתעלו, ונעשו ראויים שיחול עליהם האור האלוקי. ונעשו להם ניסים ומופתים על-טבעיים. ומאז נראה עין בעין שיש לעולם שופט ומנהיג ושומר. על ידי ההנהגה האלוקית שהקב"ה הנהיג את ישראל, נתגלה הקב"ה בעולם. מהם למד העולם להכיר את ה' אלוקי העולם האחד. מהם למדה האנושות להרחיק את עבודה זרה ולהתרחק מהגשמה של הענין האלוקי. עד שהיום רובו של העולם מודה בבריאת העולם ובאלוקי עולם, וכל זה ע"י ישראל.

אם-כן, אם בבריאת השמש יש מקום להשתבח, הרי בהארט האור האלוקי בעולם, על אחת כמה וכמה.

והנה הזכרנו לעיל שהרא"ש היה מפרש כי ברכת "עוטר ישראל בתפארה" עוסקת על התפילין, לפי פירוש זה יש לומר, שהכוונה היא לתפילין של הקב"ה בהם כתוב שבחן של ישראל, וכדברי הגמרא בברכות (ו): הני תפילין דמרי עלמא מה כתיב בהו? אמר ליה: "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ", ומי משתבח קודשא בריך הוא בשבחייהו דישאל? אין, דכתיב "את ה' האמרת היום וה' האמריך היום". אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם שנאמר "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד", ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם שנאמר "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ".

וידוע, שהרה"ק רבי לוי יצחק מברדיטשוב ז"ע, כשהיה שומע יהודי המדבר בגנותו של יהודי אחר, היה מזהיר ואומר, אל תפסלו את התפילין של הקב"ה, אשר שם כתוב שבחן של ישראל.

מספר הזוה"ק (פרשת בלק דף קפו.) רבי יצחק ורבי יהודה היו הולכים בדרך והגיעו לכפר סיכנין, שהיה גר שם רב המנונא סבא ונתארחו אצל אשתו, כיון שרב המנונא סבא כבר נפטר, ובנה הקטן הינוקא היה בבית הספר וכשחזר ראה את החכמים, אמרה לו אמו, לך אליהם שהם "גוברין עילאין" כלומר אנשים גדולים ותרווח מינייהו ברכאן – ותרויח מהם ברכה.

התקרב אליהם הינוקא ולפני שהגיע אליהם חזר לאחוריו ואמר לאמו שאינו רוצה להתקרב אליהם, כי היום לא קראו קריאת שמע בזמנה, וכך לימדו אותי שכל מי שלא קורא קריאת שמע בזמנה הוא בנידוי כל אותו היום.

שמעו רבי יצחק ורבי יהודה אלו הדברים ותמהו על השגת הינוקא, הרימו את ידם וברכו אותו, אמרו ודאי כך הוא שלא קראנו היום קריאת שמע בזמנה, לפי שהיום השתדלנו בצרכי חתן וכלה והתאחרה החתונה שלהם, ולא היה אדם אחר שיעסוק בענייניהם, ואנחנו עסקנו בהם, ולכן לא קראנו קריאת שמע בזמנה. ולמדנו במסכת סוכה (כו.), שהעוסק במצוה פטור מן המצוה.

שואלים התנאים את הינוקא: בני במה ידעת שלא קראנו קריאת שמע בזמנה? אמר להו, בריח של מלבושכם ידעתי. מסביר שם החיד"א בהגהותיו על הזוה"ק שנקרא ניצוצי אורות, שלכל מצוה ועבירה יש ריח מיוחד, ולפי זה ידע איזו עבירה חסרה להם.

אחד מהדברים שדרש הינוקא בפני רבי יהודה ורבי יצחק, על הפסוק בקהלת (ב', ז') "החכם עיניו בראשו", ונשאלת השאלה, איך שייך לשבח את החכם שעניו בראשו, הלוא כל אדם בעולם עניו בראשו ולא בגופו או בידיו, אם כן מדוע משבח בכך את החכם שעניו בראשו יותר מכל שאר בני העולם?

ומתוך הינוקא על פי המבואר בגמרא במסכת שבת (דף קנו.) שאסור ללכת ארבע אמות בגילוי ראש, כדי שתהיה לו יראת שמים, באותה דרך מסביר הינוקא מה הטעם שצריך לכסות את הראש: "דשכינתא שריא על רישיה" - השכינה שורה על ראשו, ומחמת יראת השכינה ראוי שיכסה את ראשו. וזהו פירוש הכתוב: "החכם עיניו בראשו", שמסתכל תמיד בעיניו על השכינה שנמצאת על ראשו, ואינו מסיח דעתו ממנה כמו שנאמר (תהילים ט"ז, ח') "שויתי ה' לנגדי תמיד", וכל דיבוריו

ומעשיו מכוונים לכבוד השכינה שעל ראשו, שלא יגרום ח"ו בעוונותיו לגרש את השכינה מעל ראשו.

ממשיך הינוקא ומפרש בזה את הפסוק (קהלת ט', ח') "בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר". שהגוף של האדם הוא בבחינת "פתילה", אשר על ראשו מאיר האש שהיא השכינה הקדושה, אולם כמו שאי אפשר לאש לבעור בלי שמן, כך אין השכינה יכולה להאיר על ראשו של אדם בלי שמן שהם מצוות ומעשים טובים. וזהו פירוש הכתוב: "בכל עת יהיו בגדיך לבנים" – במצוות ומעשים טובים, "ושמן על ראשך אל יחסר", שלא יחסר שמן לשכינה שמאירה על ראשו.

מאיך מצינו בדברי רש"י במסכת סנהדרין (דף לא:), וז"ל: ומצאתי בספר הגדה שהיה מר עוקבא בעל תשובה, שנתן עיניו באשה אחת והעלה לבו טינא ונפל בחולי, ואשת איש היתה, לימים נצרכה ללוות ממנו ומתוך דוחקה נתרצית לו, וכבש יצרו ופטרה לשלום ונתרפא, וכשהיה יוצא לשוק היה נר דולק בראשו מן השמים ועל שם כך קרי ליה ר' נתן צוציתא במסכת שבת (נו:), הכא נמי להכי כתבו ליה הכי על שם האור שהיה זורח עליו. עכ"ל (ועי' מנורת המאור פר ג' שהביא תא המעשה בהרחבה).

נמצא כי יש שתי אפשרויות בהן יכול האדם להזריח על ראשו את השכינה הקדושה, הן על ידי "עשה טוב" לימוד תורה וקיום המצוות, כמבואר בדברי הינוקא בזה"ק. והן על ידי "סור מרע" על ידי שמתאוה לעבירה ומתגבר ונמנע מלעבור עליה, כמבואר במעשה של נותן דצוציתא.

לפי זה יש לפרש, "עוטר ישראל בתפארה" מגלה כי השכינה שורה על גבי ראשו, וכיצד יזכה לה? לכך סמכו הברכות "אוזר ישראל בגבורה" מחד ללמד על ידי שירבה בקיום המצוות, יזכה להשראת השכינה, וכן ברכת "שלא עשני גוי" המלמדת שלא יתנהג כגוי ויתגבר על תאוותיו, יזכה להשראת השכינה.

והנה דנו הפוסקים מדוע מצינו חודש העיבור דוקא אצל חודש אדר ולא בשאר חודשי השנה, ובפשטות בגלל שזה החודש הסמוך לחודש ניסן, אבל בספר קדושת לוי (פרשת כי תשא) כתב על פי מה שכתב הטור (סימן ת"ז) בשם אחיו הר"ר יהודה, ש"יב חודשי השנה כנגד י"ב שבטים, וחודש אדר הוא כנגד יוסף ויוסף נחלק שבטו לשני שבטים: מנשה ואפרים. לכן יש אצל חודש אדר שייך העיבור שיתחלק לשני חודשים.

אבל אולי אפשר לומר בדרך הדרוש והרמז, כיון שחודש אדר מסוגל להשראת השכינה, נחלק הוא לשני חודשים כדי ללמדנו, שיש שני אפשרויות להשגת השראת השכינה.

הנצי"ב בפירושו "העמק דבר" על התורה, בביאור הפסוק בפרשת יתרו (ט"ו, ו'): "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" כתב וז"ל: והיינו שתהיו מושגחים ממני בשני אופנים: "ממלכת כהנים", היינו, במידת מלכות שהוא בדרך הטבע, אלא שהיה הטבע מצוין וניכר שהמה מושגחים ביחוד. וזהו לשון "ממלכת כהנים" הנהגת הטבע. ו"גוי קדוש" בנס נגלה ופרוש מבני אדם, ואמר בלשון "ואתם תהיו לי", היינו שב' מידות הללו היינו מידת מלכות ומידת תפארת יהיה לפי מה שאתם תתנהגו עמדי, אם יהיו מתנהגים לשם שמים בדרך הטבע, אזי תהא ההשגחה עליהם ג"כ רק בדרך הטבע, ואם יהיו פרושים ומובדלים למעלה מטבע אנושי, אזי תהא ההשגחה עליהם ג"כ פרוש ומובדלת מהליכות הטבע, והיא מידת תפארת.

ונראה להביא מקור לדברי הנצי"ב מדברי הגמרא בברכות (כ:). אמר ליה רב פפא לאביו: מאי שנא ראשונים דאיתרחישו להו ניסא ומאי שנא אנן דלא מתרחש לן ניסא? אמר ליה: קמאי הוי קא מסרי נפשיהו אקדושת השם, אנן לא מסרינן נפשין אקדושת השם.

וצריך ביאור מהו הטעם דרק לאותם שמוסרים נפשם על קדושת השם הקב"ה עושה ניסים? אולם לפי דברי הנצי"ב מבואר היטב, שלאותם שמתנהגים בדרך הטבע, הקב"ה מתנהג עמם במידת "מלכות" שהיא הנהגה טבעית, אבל לאותם שהנהגתם למעלה מטבע אנושי, מתנהג עמם הקב"ה בהנהגת "תפארת" שהיא הנהגת שלמעלה מן הטבע, ואותם שמוסרים עצמם על קידוש ה', הם בכלל אלו שהנהגתם למעלה מטבע אנושי, ולכן גם הקב"ה נוהג עמם בהנהגה שמעל לטבע ועושה עמם ניסים.

לפי זה יש לפרש מהו "עוטר ישראל בתפארה", היינו שהקב"ה מתנהג עם ישראל במידת התפארת שהיא הנהגה למעלה מן הטבע, הנהגה שייכת רק אצל עם ישראל המתנהגים למעלה מטבעם, ולא אצל אומות העולם.